

۱۴۴۵۵۴۵
۱۳۶۰۰۳۲۶

سکه‌های عرب – ساسانی

(بررسی و طبقه‌بندی نخستین درهم‌های اسلامی)

پژوهش و نگارش:

حسین رستگار

طراحی و تدوین:

امین امینی

بازنویسی و ویرایش:

مهدیه دستمالچی

پازینه

پازینه یادآور پاکی‌هاست

میدان انقلاب، کارگر جنوبی، بن‌بست گشتاسب، شماره‌ی ۴، طبقه‌ی همکف

تلفن: ۶۶۹۷۵۲۴۶-۷ نمابر: ۶۶۹۶۱۵۲۲ تلفن همراه: ۰۹۱۲۱۰۵۴۰۹۸

www.pazinehpress.ir

سکه‌های عرب - ساسانی

(بررسی و طبقه‌بندی نخستین درهم‌های اسلامی)

مؤلف: حسین رستگار
ناشر: پازینه
ویراستار: مهدیه دستمالچی
طراح و صفحه‌آرا: مهندس امین امینی
تأیید چاپ: اول / آبان ۱۳۹۵
تعداد برگه‌ها: ۱۰۰۰ نسخه
لیتوگرافی: نقش آفرین
چاپ: سمیع سینر
صفحه‌بندی: ثوری
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۰-۱۱۲-۹
قیمت: ۸۵۰۰۰ تومان

- سرشناسه : رستگار، حسین، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور : سکه‌های عرب - ساسانی: (بررسی و طبقه‌بندی نخستین درهم‌های اسلامی) / پژوهش و نگارش حسین رستگار؛
طراحی و تدوین امین امینی؛ بازنویسی و ویرایش مهدیه دستمالچی.
مشخصات نشر : تهران: پازینه، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری : ۶۹۲ص: مصور، جدول: ۲۲×۲۹س.م.
شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۰-۱۱۲-۹
وضعیت فهرست نویسی : فیا
موضوع : سکه‌های اسلامی
موضوع : Islamic coins
موضوع : سکه‌های ساسانی
موضوع : Coins, Sassanid
موضوع : سکه‌شناسی
موضوع : Numismatics
موضوع : ایران -- تاریخ -- ساسانیان، ۲۲۶ - ۶۵۱م.
موضوع : Iran -- History -- Sassanids, 226-651
شناسه افزوده : امینی، امین، ۱۳۵۹ -
شناسه افزوده : دستمالچی، مهدیه، ۱۳۶۰ -، ویراستار
رده‌بندی کنگره : J۳۴۲۱/س۸ ۱۳۹۵
رده‌بندی دیویی : ۷۳۷/۴۰۹۱۷۶۷۲
شماره کتابشناسی ملی : ۴۳۶۶۷۱۷

فهرست

۱۷.....	پیش‌گفتار.....
۱۹.....	مقدمه.....
۲۵.....	فصل اول: کلیات.....
۲۶.....	سکه‌های عرب - ساسانی.....
۲۸.....	ویژگی‌های همگانی سکه‌های عرب - ساسانی.....
۲۹.....	نقوش روی سکه‌های عرب - ساسانی.....
۳۳.....	نگاشته‌های سکه‌های عرب - ساسانی.....
۳۴.....	جدول الفبای پهلوی و کوفی بر سکه‌ها عرب - ساسانی.....
۳۵.....	روش نگارش اعداد بر سکه‌های عرب - ساسانی.....
۳۶.....	جدول اعداد بر سکه‌های عرب ساسانی.....
۴۳.....	فصل دوم: ضرابخانه‌ها.....
۴۴.....	مقدمه.....
۴۵.....	ابر شهر.....
۴۷.....	آبنوران.....
۴۷.....	افزودک.....
۴۸.....	اردشیر خوره.....
۵۰.....	استخر.....
۵۱.....	اصبهان (سپهان).....
۵۲.....	انییر.....

۵۳	اهواز.....
۵۴	آی - ایر.....
۵۵	ایران.....
۵۶	ایران افزودک.....
۵۷	بب آ (دربار) / بلخ ؟.....
۵۸	بصره.....
۵۹	بلخ.....
۶۰	به قباد.....
۶۱	بیشاپور.....
۶۲	بیو.....
۶۳	ضرابخانه‌ی ناشناس (فهرز ؟).....
۶۴	پیر (فیروز آباد).....
۶۵	تنبوک.....
۶۶	توج.....
۶۷	تیسفون - مداین.....
۶۸	گراگان.....
۷۰	جویر - گوز.....
۷۱	جهرم (گهرم).....
۷۲	جی.....
۷۳	خمص.....
۷۴	خراسان.....
۷۵	خورانو.....
۷۶	داراگرد.....
۷۷	داگی.....
۷۸	دش.....

- ۷۸..... دشت
- ۷۹..... دمشق
- ۸۰..... ری
- ۸۲..... ریو اردشیر
- ۸۳..... زاوولستان
- ۸۳..... زرگون
- ۸۴..... زرنج
- ۸۵..... سکستان (سجستان)
- ۸۷..... سیپتاک
- ۸۸..... شیراز
- ۸۹..... سیرجان
- ۹۱..... شهرستان
- ۹۲..... شوش (السوس)
- ۹۳..... فسا
- ۹۴..... فوراً
- ۹۵..... فرات
- ۹۶..... کازرون
- ۹۷..... کرمان
- ۱۰۱..... گو، کرمان گو (گواشیر)
- ۱۰۲..... گی، کرمان گی (جیرفت)
- ۱۰۴..... گرم، کرمان گرم، گرم کرمان (بم ؟)
- ۱۰۵..... وانگی، کرمان وانگی (جیرفت کهنه)
- ۱۰۶..... حرجن، کرمان حرجن (حرجند؟)
- ۱۰۷..... هیج، کرمان هیج، خبیص (شهاداد)
- ۱۰۹..... نار، کرمان نار (نرماشیر)

- ۱۱۱..... انوات، کرمان انوات
- ۱۱۲..... کرمان هور (هرمز ؟)
- ۱۱۳..... کرمان سر (سروستان ؟)
- ۱۱۴..... کرمان و
- ۱۱۴..... کرمان واناتو
- ۱۱۵..... کرمان گوگو
- ۱۱۵..... کرمانات
- ۱۱۶..... کرمان آنات و
- ۱۱۶..... کرمان آنان
- ۱۱۷..... کرمان تان
- ۱۱۷..... کرمان آنو
- ۱۱۸..... کرمان آن
- ۱۱۸..... کرمان O
- ۱۲۰..... کوات
- ۱۲۱..... کواد - خوره
- ۱۲۲..... کوفه - آکولا
- ۱۲۳..... مات
- ۱۲۴..... مرو
- ۱۲۶..... مرو رود
- ۱۲۷..... میشان (میشان، دشت میسان)
- ۱۲۹..... نی ؟
- ۱۳۰..... نهاوند
- ۱۳۲..... وه از امید کواد
- ۱۳۴..... وه اردشیر
- ۱۳۵..... ویس - نیس ؟

۱۳۶	ویو - نیو
۱۳۷	هرات
۱۴۰	همدان
۱۴۲	یزد
۱۴۵	فصل سوم: سکه‌های امیران عرب - ساسانی
۱۴۶	مقدمه
۱۴۶	دسته‌بندی حاکمانی که نامشان بر سکه‌های عرب - ساسانی نقش بسته است
۱۴۷	گروه نخست: سکه‌های خلفای راشدین
۱۴۸	گروه دوم: سکه‌های بنیانیان
۱۴۹	گروه سوم: سکه‌های خوارج
۱۴۹	گروه چهارم: سکه‌های زبیریان
۱۵۰	گروه پنجم: سکه‌های ضرب شده به دست داران خاندان علی (ع)
۱۵۱	گروه ششم: سکه‌های عبدالملک بن مروان و ربیع بن الحجاج
۱۵۲	گروه هفتم: سکه‌های برخی شورشیان دوره‌ی اموی
۱۵۳	برخی از رویدادهای مهم سال‌های ۴۱ تا ۸۵ هجری
۱۷۳	خوارج
۱۷۵	ضرب سکه‌های خوارج
۱۷۹	فصل چهارم: شخصیت‌شناسی ضاربان سکه‌های عرب - ساسانی
۱۸۰	جدول نام ضاربان سکه‌های عرب - ساسانی
۱۹۱	یزدگرد سوم
۱۹۴	سکه‌های یزدگرد سوم
۲۰۱	خسرو دوم
۲۰۴	جدول طبقه‌بندی سکه‌های عرب ساسانی با نام خسرو

۲۰۶.....	سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «بسم‌الله».....
۲۱۷.....	جدول ضرب‌خانه و سال ضرب سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «بسم‌الله».....
۲۲۰.....	سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «بسم‌الله / الملك».....
۲۲۲.....	سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «بسم‌الله / الاعلى».....
۲۲۳.....	سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «بسم‌الله / ربى».....
۲۲۹.....	جدول ضرب‌خانه و سال ضرب سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «بسم‌الله / ربى».....
۲۳۶.....	سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «تبرک‌الله».....
۲۳۷.....	سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «ربى الله».....
۲۳۹.....	سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «لله».....
۲۴۳.....	جدول ضرب‌خانه و سال ضرب سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «لله».....
۲۴۴.....	سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «بسمه».....
۲۴۶.....	سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «بسم‌الله».....
۲۵۴.....	سکه‌های خسرو با حاشیه‌ی «محمد».....
۲۶۳.....	هرمز چهارم.....
۲۶۵.....	سکه‌های عرب - ساسانی با نام هرمز چهارم.....
۲۶۹.....	معاویه بن ابی‌سفیان.....
۲۶۹.....	جدول ضرب‌خانه و سال ضرب سکه‌های معاویه بن ابی‌سفیان.....
۲۷۱.....	سکه‌های معاویه بن ابی‌سفیان.....
۲۷۳.....	عبدالملك بن مروان.....
۲۷۶.....	جدول ضرب‌خانه و سال ضرب سکه‌های عبدالملك بن مروان.....
۲۷۷.....	سکه‌های عبدالملك بن مروان.....
۲۸۱.....	عبدالله بن زبیر.....
۲۸۵.....	جدول ضرب‌خانه و سال ضرب سکه‌های عبدالله بن زبیر.....

- سکه‌های عبدالله بن زبیر..... ۲۸۶
- عبدالله بن عامر..... ۲۹۹
- جدول ضربخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالله بن عامر..... ۳۰۱
- سکه‌های عبدالله بن عامر..... ۳۰۲
- زیاد بن ابوسفیان..... ۳۱۱
- جدول ضربخانه و سال ضرب سکه‌های زیاد بن ابوسفیان..... ۳۱۳
- سکه‌های زیاد بن ابوسفیان..... ۳۱۴
- سمره بن جندب..... ۳۲۳
- جدول ضربخانه و سال ضرب سکه‌های سمره بن جندب..... ۳۲۴
- سکه‌های سمره بن جندب..... ۳۲۵
- عبدالرحمان بن زید..... ۳۲۷
- جدول ضربخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالرحمان بن زید..... ۳۲۹
- سکه‌های عبدالرحمان بن زید..... ۳۳۰
- حکم بن ابی العاص..... ۳۳۳
- جدول ضربخانه و سال ضرب سکه‌های حکم بن ابی العاص..... ۳۳۵
- سکه‌های حکم بن ابی العاص..... ۳۳۶
- عبیدالله بن زیاد..... ۳۳۹
- جدول ضربخانه و سال ضرب سکه‌های عبیدالله بن زیاد..... ۳۴۱
- سکه‌های عبیدالله بن زیاد..... ۳۴۲
- عبدالعزیز بن مزور؟..... ۳۶۱
- جدول ضربخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالعزیز بن مزور..... ۳۶۲
- سکه‌های عبدالعزیز بن مزور..... ۳۶۳

۳۶۵	زیاد بن قطر
۳۶۶	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های زیاد بن قطر
۳۶۷	سکه‌های زیاد بن قطر
۳۶۹	سلم بن زیاد
۳۷۱	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های سلم بن زیاد
۳۷۲	سکه‌های سلم بن زیاد
۳۷۹	عبدالله بن خازم سلمی
۳۸۰	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالله بن خازم
۳۸۱	سکه‌های عبدالله بن خازم
۳۸۷	طلحه بن عبدالله
۳۸۸	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های طلحه بن عبدالله
۳۸۹	سکه‌های طلحه بن عبدالله
۳۹۱	حارث بن عبدالله
۳۹۲	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های حارث بن عبدالله
۳۹۳	سکه‌های حارث بن عبدالله
۳۹۵	عبدالله بن علی ک
۳۹۹	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالله بن علی ک
۴۰۰	سکه‌های عبدالله بن علی ک
۴۰۳	عمر بن عبيدالله معمر
۴۰۴	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عمر بن عبيدالله
۴۰۵	سکه‌های عمر بن عبيدالله
۴۱۱	عبدالملك بن عبدالله بن عامر
۴۱۲	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالملك بن عبدالله

- ۴۱۳.....سکه‌های عبدالملک بن عبدالله.
- ۴۱۵.....مالک بن اوس الازدی.
- ۴۱۶.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های مالک بن اوس.
- ۴۱۷.....سکه‌های مالک بن اوس.
- ۴۱۹.....عبدالعزیز بن عبدالله بن عامر بن کریم.
- ۴۲۰.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالعزیز بن عبدالله.
- ۴۲۱.....سکه‌های عبدالعزیز بن عبدالله.
- ۴۲۵.....محمد بن عبدالله بن خازم.
- ۴۲۶.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های محمد بن عبدالله بن خازم.
- ۴۲۷.....سکه‌های محمد بن عبدالله بن خازم.
- ۴۲۹.....قحطان خدای؟
- ۴۳۳.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های قحطان خدای؟
- ۴۳۴.....سکه‌های قحطان خدای؟
- ۴۳۷.....اسرم بن سُبیه؟
- ۴۳۸.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های اسرم بن سُبیه؟
- ۴۳۹.....سکه‌های اسرم بن سُبیه؟
- ۴۴۱.....طاعی پیلگون.
- ۴۴۳.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های طاعی پیلگون.
- ۴۴۴.....سکه‌های طاعی پیلگون.
- ۴۴۵.....مصعب بن زبیر.
- ۴۴۷.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های مصعب بن زبیر.
- ۴۴۸.....سکه‌های مصعب بن زبیر.

- ۴۵۳.....عتاب بن ورقاء.....
- ۴۵۵.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عتاب بن ورقاء.....
- ۴۵۶.....سکه‌های عتاب بن ورقاء.....
- ۴۵۷.....مصعب بن عبيدالله يا ابودلف؟.....
- ۴۵۹.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های مصعب بن عبيدالله يا ابودلف؟.....
- ۴۶۰.....سکه‌های مصعب بن عبيدالله يا ابودلف؟.....
- ۴۶۳.....محمد پيغام‌بر يزدان.....
- ۴۶۴.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عطيه بن اسود.....
- ۴۶۵.....سکه‌های عطيه بن اسود.....
- ۴۶۹.....عطيه بن اسود حنفي.....
- ۴۷۱.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عطيه بن اسود.....
- ۴۷۲.....سکه‌های عطيه بن اسود.....
- ۴۷۹.....حُمران بن اَبان.....
- ۴۸۰.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های حُمران بن اَبان.....
- ۴۸۱.....سکه‌های حُمران بن اَبان.....
- ۴۸۳.....عبدالملك بن ابي شيخ قشيري.....
- ۴۸۴.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالملك بن ابي شيخ.....
- ۴۸۵.....سکه‌های عبدالملك بن ابي شيخ.....
- ۴۸۷.....مُقاتل بن مسمع.....
- ۴۸۸.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های مُقاتل بن مسمع.....
- ۴۸۹.....سکه‌های مُقاتل بن مسمع.....
- ۴۹۱.....نميله بن مالک.....
- ۴۹۲.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های نميله بن مالک.....

- سکه‌های نميله بن مالک..... ۴۹۳
- محمد رسول الله..... ۴۹۵
- جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های محمد رسول الله..... ۴۹۶
- سکه‌های محمد رسول الله..... ۴۹۷
- خالد بن عبدالله بن خالد اسيد..... ۵۰۱
- جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های خالد بن عبدالله بن خالد..... ۵۰۳
- سکه‌های خالد بن عبدالله بن خالد..... ۵۰۴
- عبدالعزیز بن عبدالله بن خالد بن اسيد..... ۵۰۷
- جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالعزیز بن عبدالله بن خالد..... ۵۰۸
- سکه‌های عبدالعزیز بن عبدالله بن خالد..... ۵۰۹
- بشر بن مروان..... ۵۱۱
- جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های بشر بن مروان..... ۵۱۳
- سکه‌های بشر بن مروان..... ۵۱۴
- امیه بن عبدالله..... ۵۱۹
- جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های امیه بن عبدالله..... ۵۲۰
- سکه‌های امیه بن عبدالله..... ۵۲۱
- عبدالله بن امیه..... ۵۲۵
- جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالله بن امیه..... ۵۲۶
- سکه‌های عبدالله بن امیه..... ۵۲۷
- قطری بن الفجانه..... ۵۳۱
- جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های قطری بن الفجانه..... ۵۳۲
- سکه‌های قطری بن الفجانه..... ۵۳۳

۵۳۷.....	لویتو داتو بر بلا ییزتو.....
۵۳۸.....	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های لویتو داتو بر بلا ییزتو.....
۵۳۹.....	سکه‌های لویتو داتو بر بلا ییزتو.....
۵۴۱.....	حجاج بن یوسف.....
۵۴۳.....	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های حجاج بن یوسف.....
۵۴۴.....	سکه‌های حجاج بن یوسف.....
۵۵۱.....	مهلّب بن ابی صفره.....
۵۵۳.....	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های مهلب بن ابی صفره.....
۵۵۴.....	سکه‌های مهلب بن ابی صفره.....
۵۵۷.....	ابوحاضر بن حریث؟.....
۵۵۹.....	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های ابوحاضر بن حریث.....
۵۶۰.....	سکه‌های ابوحاضر بن حریث.....
۵۶۳.....	امیرالمومنان بن ابی صفره.....
۵۶۵.....	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های امیرالمومنان بن ابی صفره.....
۵۶۶.....	سکه‌های امیرالمومنان بن ابی صفره.....
۵۶۷.....	مسیب بن شهرء؟.....
۵۶۸.....	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های مسیب بن شهرء.....
۵۶۹.....	سکه‌های مسیب بن شهرء.....
۵۷۱.....	یزید بن مهلب.....
۵۷۲.....	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های یزید بن مهلب.....
۵۷۳.....	سکه‌های یزید بن مهلب.....
۵۷۷.....	عبدالرحمان بن عبدالله.....
۵۷۸.....	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالرحمان بن عبدالله.....

- ۵۷۹.....سکه‌های عبدالرحمان بن عبدالله
- ۵۸۱.....عبداللہ بن ابی بکر
- ۵۸۲.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبداللہ بن ابی بکر
- ۵۸۳.....سکه‌های عبداللہ بن ابی بکر
- ۵۸۵.....عبداللہ بن عامر مجاشعی
- ۵۸۶.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبداللہ بن عامر مجاشعی
- ۵۸۷.....سکه‌های عبداللہ بن عامر مجاشعی
- ۵۸۹.....عبدالرحمان بن محمد بن النعمان
- ۵۹۰.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبدالرحمان بن محمد
- ۵۹۱.....سکه‌های عبدالرحمان بن محمد
- ۵۹۹.....عبداللہ بن بسطام
- ۶۰۱.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبداللہ بن بسطام
- ۶۰۲.....سکه‌های عبداللہ بن بسطام
- ۶۰۳.....عمر بن لقیط عبدی
- ۶۰۴.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عمر بن لقیط
- ۶۰۵.....سکه‌های عمر بن لقیط
- ۶۰۷.....خالد بن ابی خالد
- ۶۰۸.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های خالد بن ابی خالد
- ۶۰۹.....سکه‌های خالد بن ابی خالد
- ۶۱۱.....عبداللہ بن عبدالرحمان
- ۶۱۲.....جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عبداللہ بن عبدالرحمان
- ۶۱۳.....سکه‌های عبداللہ بن عبدالرحمان

۶۱۵.....	عماره بن تمیم الخمی.....
۶۱۶.....	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های عماره بن تمیم.....
۶۱۷.....	سکه‌های عماره بن تمیم.....
۶۱۹.....	مسمع بن مالک بن مسمع الشیبانی.....
۶۲۰.....	جدول ضرابخانه و سال ضرب سکه‌های مسمع بن مالک.....
۶۲۱.....	سکه‌های مسمع بن مالک.....
۶۲۳.....	توضیحات تکمیلی.....
۶۲۹.....	نام‌های ضرب شده بر کناره‌ی سکه‌های عرب - ساسانی.....
۶۳۱.....	سکه‌هایی با سال ۶۰۰ جل ضرب یکسان.....
۶۳۹.....	فصل پنجم: بررسی چند سکه‌ی ویژه.....
۶۴۱.....	سکه‌ی ابو خالد.....
۶۴۷.....	سکه‌هایی با نام یزید.....
۶۵۱.....	سکه‌هایی با نام محمد.....
۶۵۵.....	سکه‌های قیصر الرومی.....
۶۶۱.....	سکه‌ی عمر و سعید؟.....
۶۶۳.....	سکه‌های عرب - هپتالی.....
۶۷۱.....	سکه‌های دارای سورشارژ.....
۶۸۱.....	جدول طبقه‌بندی سورشارژها.....
۶۸۲.....	تصاویر سکه‌ها.....
۶۸۵.....	منابع و مآخذ.....

پیش‌گفتار

در کشور بزرگ و تاریخی ایران در بیش‌تر نقاط، گنجینه‌های سکه‌ی بسیاری در زیر خاک مدفون شده که با کشف این دفینه‌ها و بررسی و پژوهش سکه‌ها بخش‌های تاریک و مبهم تاریخ ایران هر چه بیش‌تر روشن می‌شود.

من که از کودکی شاهد بررسی موشکافانه‌ی سکه‌ها توسط مرحوم پدرم بودم به سکه‌شناسی بسیار علاقه‌مند شدم. اکنون زر تلاش کرده‌ام تا حد توان در این عرصه خدمت نمایم. در این راستا موفق به پژوهش و نگارش کتاب پیش‌بر شده. از آنجا که تاکنون کتابی مفصل و کامل در زمینه‌ی طبقه‌بندی درهم‌های عرب - ساسانی در ایران و سعی جهان‌نیده‌ام، سعی کردم تا این مهم را به انجام رسانم. در این راه با بررسی کتب و منابع بسیار و قابل‌استفاده، دسته‌بندی و ردیف کردن سکه‌های عرب - ساسانی دست زدم که در این کتاب در چند فصل مختلف گجانه شده است. این فصول شامل کلیات سکه‌شناسی، بررسی ضرابخانه‌ها، شخصیت‌شناسی ضارب‌ان سکه‌ها و در نهایت، لیست کردن تاریخ و محل ضرب سکه‌های عرب - ساسانی است.

در این راه بسیاری از دوستان، مجموعه‌داران، پژوهش‌گران و اساتید، سکه‌شناسی مرا یاری دادند که با یاد کردن از نام ایشان، به گونه‌ای گزیده، قدردانی و سپاس‌گزاری خود را از زحماتشان ابراز می‌دارم؛ سکه‌شناس و نویسنده، آقای مهندس امین امینی که به واقع در نبود ایشان هرگز این کتاب به سرانجام نمی‌رسید و سرکار خانم مهدیه دستمالچی که دلسوزانه متن کتاب را بازنویسی و ویرایش کرد. هم‌چنین دوستان عزیزم آقایان حسین سیزواری (سزاوار)، دکتر حمیدرضا ظهوریان، مهندس محمدتقی صفار و مرحوم سرهنگ جهانگیر ایرانمنش - یادش گرامی باد - بنده را در مراحل نگارش کتاب کمک کردند. در پایان نیز از زحمات بی‌دریغ همسرم که در این راه مشوق و یاور شکیبای من بود سپاس‌گزاری می‌کنم.

حسین رستگار

کرمان / ۱۳۹۵

مقدمه

سکه‌شناسی از علوم کمتر شناخته‌شده‌ای است که می‌تواند راه‌گشای بسیاری از ابهامات تاریخی باشد. در بسیاری از موارد، نبود منابع دست اول و نه چندان روشن، شناسایی دوره‌های مهم تاریخی را دشوار و گاهی ناممکن می‌کند.

یکی از این مقاطع مهم، دوره‌ی موسوم به فترت یا دوران گذار از سقوط ساسانیان تا برآمدن حکومت اعراب مسلمان بر ایران است. به نخستین سکه‌هایی که در این مقطع زمانی و با ورود اعراب به ایران ضرب شده‌اند اصطلاحاً سکه‌های «عرب - ساسانی» گفته می‌شود.

اهمیت سکه‌شناسی عرب - ساسانی آن‌چنان زیاد است که تکمیل‌کننده‌ی سکه‌شناسی ساسانی و مدخلی مهم برای ورود به سکه‌شناسی اسلامی است. برای نمونه، شناسایی بسیاری از ضربخانه‌های سکه‌های ساسانی تنها با بررسی سکه‌های حاکمان عرب - ساسانی امکان‌پذیر شده است. هم‌چنین حکم‌رانی حدود شصت حاکم و والی که نامشان بر سکه‌های عرب - ساسانی آمده و تعیین جغرافیای تاریخی و محدوده‌ی حکومتی آن‌ها، اهمیت و جذابیت این موضوع را افزون می‌کند.

اهمیت دیگر سکه‌شناسی عرب - ساسانی، کمک به بازشناسی نام برخی از حاکمان گمنام عرب است که نامشان تنها بر سکه‌ها دیده شده است. به عبارت دیگر، نام شماری از حاکمان در هیچ یک از منابع مکتوب گزارش نشده و تنها سند در بازشناسی نام، قلمرو و زمان حکومت ایشان، سکه‌ها، مثال هستند.

سکه‌های عرب - ساسانی، چند ویژگی شناخته شده و مهم دارند: نخست آن که نقوش واپسین سکه‌های ساسانی، هم‌چنان بر آن‌ها تداوم یافته و تنها کلمات کوفی و شعارهای اسلامی همانند «بسم الله»، «الله»، «ربی الله»، «الله‌الحمد» و شهادتین، به کناره‌ی این سکه‌ها افزوده شده است. این شیوه‌ی سکه‌زنی توسط اعراب تا میانه‌ی دهه‌ی نهم هجری ادامه یافت.

با توجه به پژوهش‌های نوین، باید تعریف تازه‌ای از نخستین سکه‌هایی که به دست اعراب ضرب شده، ارائه شود. به سبب یورش اعراب مسلمان به ایران که با پیروزی گام به گام آن‌ها بر سپاه یزدگرد سوم همراه

بود، سکه‌زنی و فعالیت ضرب‌خانه‌ها، موقتاً مختل و گاه تعطیل شد. با گشایش شهرهای بیشتر به دست اعراب و پاگرفتن آنان در فتوحات تازه، نیاز به سکه‌زنی برای گذران امور مالی به ویژه حقوق‌دهی سپاهیان هر چه بیشتر احساس می‌شد. بنابراین ضرب‌خانه‌های شهرهایی که به دست اعراب افتاده بود به سرعت و با مشارکت ایرانیان دوباره راه‌اندازی شد. این سکه‌ها بدون تغییر، با نام یزدگرد ضرب می‌شدند. سال ضرب بیشتر آن‌ها برابر با آخرین سال پادشاهی یزدگرد سوم یعنی سال بیست یزدگردی است. تاریخ ضرب ثابت یا اصطلاحاً «منجمد»، برای ضرب سکه‌های یزدگرد تا چند سال ادامه داشت. هر چند، سکه‌های یزدگرد سوم با سال بالاتر از بیست هم دیده شده است.

هم‌زمان سکه‌هایی با نام خسرو، بدون نوشتار کوفی، کم و بیش تا مدت‌ها در برخی از شهرهای فارس، کرمان و خوزستان ضرب شد. این سکه‌ها احتمالاً به دست گروه‌های شورشی، با تمایلات و گرایش‌های ایرانی ضرب گردیده است. بنابراین بر بسیاری از نخستین سکه‌هایی که در دوره‌ی چیرگی اعراب ضرب شده‌اند، هیچ گونه نشان یا نم‌نثار کوفی دیده نمی‌شود.

نخستین سکه‌های عرب - ساسانی با اوون و دن شعائر و کلمات کوفی بر کناره‌ی سکه‌های یزدگرد سوم، ضرب شد. بر حاشیه‌ی این سکه‌ها نوشتار کوفی «بسم‌الله» و «جید» آورده شد. محل ضرب بیشتر این سکه‌ها سیستان و چند شهر کرمان با سال ضرب بیست یزدگردی برابر با ۳۱/۲ هجری است. به نظر می‌آید تاریخ بیست یزدگردی برای مدتی بر نخستین سکه‌های عرب - ساسانی به صورت ثابت استفاده می‌شده است. پس از مدت کوتاهی و گاه هم‌زمان، ضرب سکه‌های عرب - ساسانی با نام خسرو یا شعائر کوفی بر کناره‌ی آن‌ها آغاز شد. اندک اندک نام خسرو جای نام یزدگرد را بر نخستین سکه‌های عرب - ساسانی گرفت. اوج ضرب سکه‌های عرب - ساسانی با نام خسرو، نیمه‌ی دهه‌ی بیست تا اواخر دهه‌ی سی یزدگردی است. متداول‌ترین شعارهای حاشیه‌ی این سکه‌ها، «بسم‌الله» و «بسم‌الله ربی» بود. ضرب سکه‌ها با نام خسرو، هم‌زمان با ضرب دیگر سکه‌های حاکمان عرب، کم و بیش تا اواخر دوره‌ی عرب - ساسانی به ویژه در سیستان ادامه یافت.

نخستین سکه‌ها با نام حاکمان عرب، در زمان عبدالله بن عامر و معاویه بن ابوسفیان ضرب گردید. از این پس، نام بیشتر حاکمان عرب با خط پهلوی به جای نام خسرو نگاشته شد. هر چند در موارد خاص همانند سکه‌های حجاج بن یوسف و عبدالرحمان بن محمد، نام حاکم به کوفی هم بر سکه‌ها آورده شد. در این سکه‌ها هم‌چنان نقوش سکه‌های خسرو دوم حفظ شد. اما در مواردی ویژه، همانند برخی از سکه‌های بشر

بن مروان، یزید بن مهلب و عبدالملک بن مروان شاهد نوآوری و تغییر نقش پشت سکه‌ها هستیم. پرکارترین ضربخانه‌های سکه‌های عرب - ساسانی در شهرهای ایالاتی چون فارس، کرمان و سیستان جای داشتند. واپسین سکه‌های عرب - ساسانی در سال ۸۶ هجری توسط مسمع بن مالک در سیستان ضرب شد. شناسایی و تفکیک مبادی تاریخ‌گذاری سکه‌های عرب - ساسانی نیز از مباحث مهم در بررسی و شناخت هر چه پیش‌تر سکه‌های این دوره است. تاریخ‌گذاری بر سکه‌های عرب - ساسانی با گوناگونی انجام می‌گرفته است. مهم‌ترین این مبادی، مبدأ یزدگردی و سپس هجری بوده است. این دو مبدأ، بیش‌ترین کاربرد را در سکه‌های عرب - ساسانی داشته‌اند.

از دیگر مبادی کمتر شناخته شده، تاریخ پسایزدگردی است. مبدأ تاریخ پسایزدگردی، مرگ آخرین شاه ساسانی، یزدگرد سوم است بنابراین سال بیست یزدگردی، آغاز تاریخ‌گذاری پسایزدگردی به شمار می‌آید. استفاده از تاریخ پسایزدگردی بر سکه‌ها چندان مرسوم نبوده و جز موارد محدود در چند شهر فارس، کاربرد گسترده‌ای نداشته است.

از دیگر مبادی تازه شناخته شده، مبدأ «خسروی» است که برای نخستین بار در کتاب تاریخ و سکه در پایان امپراتوری ساسانی (۱۳۸۷) پیرامون سکه‌های فرخزاد بیان شد. گاه بر سکه‌های مسین و برخی از درهم‌های عرب - ساسانی با نام خسرو، تاریخ‌های سال بالا و نامتعارف دیده می‌شود. این سال ضرب‌ها با هیچ کدام از مبادی سه‌گانه‌ی شناخته شده هم‌خوانی نداشته و تریه نمی‌شود. مبدأ این گونه تاریخ‌ها، تقویم خسروی یا همان سال برتخت‌نشینی خسرو دوم (۵۹۰ میلادی) است.

مدتی پس از روی کار آمدن عبدالملک بن مروان سیاست‌های مالی جدیدی اعمال شد. در سال ۷۷ هجری، سکه‌های طلا یا «دینار» و در سال ۷۸ هجری، سکه‌های نقره یا «درهم» با وزن و شکل جدید، بدون تصویر ضرب گردید. اما هم‌چنان سکه‌های پیشین در چرخه‌ی داد و ستدها استفاده می‌شد. کم‌کم ضرب سکه‌های عرب - ساسانی بسیار محدود شد و تنها در چند شهر، همانند سیستان، کرمان و جی برای چند سال دیگر ادامه یافت.

درهم‌های جدید اموی، وزنی حدود ۲.۸ تا ۲.۹ گرم داشتند و وزن آنها نسبت به سکه‌های عرب - ساسانی که حدود ۴.۱ تا ۴.۲ گرم بود کم‌تر شد. گاه این اختلاف وزن باعث می‌شد تا قسمتی از لبه یا کل فضای خالی کناره‌ی برخی از سکه‌های ساسانی و عرب - ساسانی، بریده و در مبادلات به کار گرفته شود.

این سکه‌ها یا به نیت دزدی از وزن نقره یا به منظور هماهنگ شدن با دیگر درهم‌های اسلامی، اصطلاحاً «دوربر» می‌شده و در نتیجه کاهش وزن می‌یافتند.

در کتاب پیش روی، دوست خوبم آقای حسین رستگار تلاش کرده است تا با بهره‌گیری از روش‌های کارساز و طبقه‌بندی به روز، درهم‌های عرب - ساسانی را به خواننده معرفی نماید. در این راستا ایشان نخست با بررسی ضرب‌خانه‌ها که مبحثی بسیار مهم در سکه‌شناسی ساسانی و عرب - ساسانی به شمار می‌آید، سعی در مکان‌یابی درست‌تر پایگاه‌های ضرب سکه کرده است. هر چند تعیین دقیق شهر - محل برخی از ضرب‌خانه‌ها امکان‌پذیر نشده است.

در گام بعدی، نگارنده وارد بحث جدی‌تری شده و به شخصیت‌شناسی حاکمان و والیان عرب که از آن‌ها سکه یافت شده پرداخته است و سکه‌هایشان را معرفی می‌کند. در این بحث گسترده نام بیش از شصت شخصیت، به ترتیب زمانی شناخته‌شده و بررسی می‌شود. از آن جا که نام سکه‌های حاکمان عرب، معمولاً به پهلوی است، کار شناسایی نام این - حاکمان دشوار می‌شود. نگارنده در چندین مورد به بازخوانی نام‌هایی چالش‌برانگیز دست می‌زند و گاه موفق به - انش برخی از این اسامی می‌شود.

برتری و امتیاز کتاب پیش روی، تنظیم جدول - ای از ضرب‌خانه‌ها و سال ضرب سکه‌های هر حاکم است که طبیعتاً نیاز به بررسی و واکاوی شمار بسیاری از سکه‌ها داشته است. روشن است که این جداول در آینده، با پیدا شدن گنجینه‌ها و سکه‌های تازه، کامل‌تر می‌شوند. از دیگر نقاط قوت این کتاب، گردآوری شمار بسیاری از تصاویر سکه‌های متنوع از جهت تاریخ و محل ضرب است که به این اثر، ارزش علمی سندیت بیش‌تری بخشیده است.

به هر روی، هیچ اثری بدون ایراد نبوده و این کتاب هم از این قاعده مستثنی نیست. هر چند نقدهایی به کتاب پیش‌روی وارد است اما در مقابل بزرگی و حجم اثر، ناچیز است.

امین امینی

تهران / مرداد ۹۵